

כאב השחרור בראי האמנות

תצוגה מיוחדת זו המבוססת כולה על אוסף המוזיאון לאמנות של יד ושם, מבקשת לבחון כיצד הגיבו הניצולים לשחרור באמצעות הציור. ציורים ורישומים אלה שנוצרו מיד לאחר השחרור ועד לשנת 1947 מראים דרכים שונות להתמודדות עם המאורעות.

עבור מרבית הניצולים בתצוגה היכולת שוב לצייר ביטאה יותר מכל את החופש וסימלה עבורם את עצמאותם המחודשת. בחירה בנושאי הציור והאחיזה בעיפרון או במכחול החזירה להם באופן סמלי את השליטה, לאחר שנים של חוסר אונים. פעולת הציור היוותה עבורם תהליך שיקום נפשי באמצעותו יכלו להתבטא ולעבד את הטראומה.

חלק מהאמנים כמו תומס גבע מתעדים את רגע השחרור שבועות ספורים לאחר התרחשות האירועים עצמם, בעוד קבוצת ניצולים אחרת נותנת ביטוי לתחושת החופש המחודשת (נלי טול, אלפרד נוימן ויעקב צים). מנגד, שמואל בק ואילקה גדה מבטאים תחושות של כאב בדידות וטלטול באמצעות רישום דיוקן-עצמי. אמן כמו אנדרה בלינט מפתח שפה סמלית אישית כדי לבטא את הטראומה ואילו אליעזר נויבורגר נותן פרשנות חדשה למיתוס היהודי הנודד בהגדרתו כניצול. לצד יצירות הניצולים מוצג גם אמן שהיה עד לאירועים: הצייר ז'נובי טולקצ'ב, שבהיותו חייל בצבא האדום מספק נקודת מבט של המשחררים.

הקונפליקט בין ייסורי העבר לבין הרצון לשוב לחיים מקבל מענה בפעולת הציור אשר מאפשרת התמודדות עם רגשות סותרים אלה. הניגוד בין החלל והכאב המלווים את הניצול לבין הכוח החיוני הטמון בציור מנוסח היטב על ידי האמן יעקב צים: "אני חי עם הצל ויוצר עם האור". מילותיו ממחישות בשפה ציורית שעבור הניצולים הבחירה בציור סימלה את הבחירה בחיים.

התצוגה מבוססת על תערוכה רחבה בנושא המוצגת בימים אלו במוזיאון לאמנות ביד ושם.

השואה הייתה רצח עם חסר תקדים, טוטלי ושיטתי, שבוצע בידי גרמניה הנאצית ושותפיה במטרה להשמיד את העם היהודי. המניע העיקרי לשואה היה האידאולוגיה האנטישמית הגזענית הנאצית.

בין 1933 ל-1941 נקטה גרמניה הנאצית מדיניות שהחלה בנישול היהודים מזכויותיהם ומרכושם ונמשכה בסימונם ובריכוזם. מדיניות זו זכתה לתמיכה בגרמניה וברחבי יבשת אירופה.

מסוף 1941 החלו הנאצים ביישום תכנית שיטתית ומקיפה בשם "הפתרון הסופי של שאלת היהודים באירופה". גרמניה הנאצית ייעדה את יהדות אירופה כולה להשמדה. כשני מיליון יהודים נרצחו בירי ועוד מיליוני יהודים מרחבי אירופה רוכזו ונשלחו בקרונות משא אל מחנות השמדה - מתקני רצח תעשייתיים שבהם נרצחו היהודים באמצעות גז.

התהליך כולו לווה בהטעייה מכוונת מצד הגרמנים באשר ליעדם האמתי של המשלוחים.

עד תום המלחמה, במאי 1945, נרצחו שישה מיליון יהודים בקירוב.

יד ושם

רשות הזיכרון לשואה ולגבורה

יד ושם, רשות הזיכרון לשואה ולגבורה, נוסד בשנת 1953 ומשכנו על הר הזיכרון בירושלים. מאז היווסדו מופקד יד ושם על הנצחת השואה, איסוף, תיעוד, מחקר וחינוך אודות מוראות השואה. מתוך זיכרון העבר, יד ושם שואף להנחיל את משמעויות השואה לדורות הבאים.

התערוכה הופקה בידי מחלקת תערוכות נודדות באגף המוזיאונים, יד ושם.

אוצרת: אליעד מורה-רוזנברג | אוצרת משנה: אורלי נחמני-אוחנה

עיצוב גרפי: אגף מערכות מידע, יד ושם

ז'ינובי טולקאצ'ב (1903-1977)

המשחררים הגיעו

אשוויץ, 1945

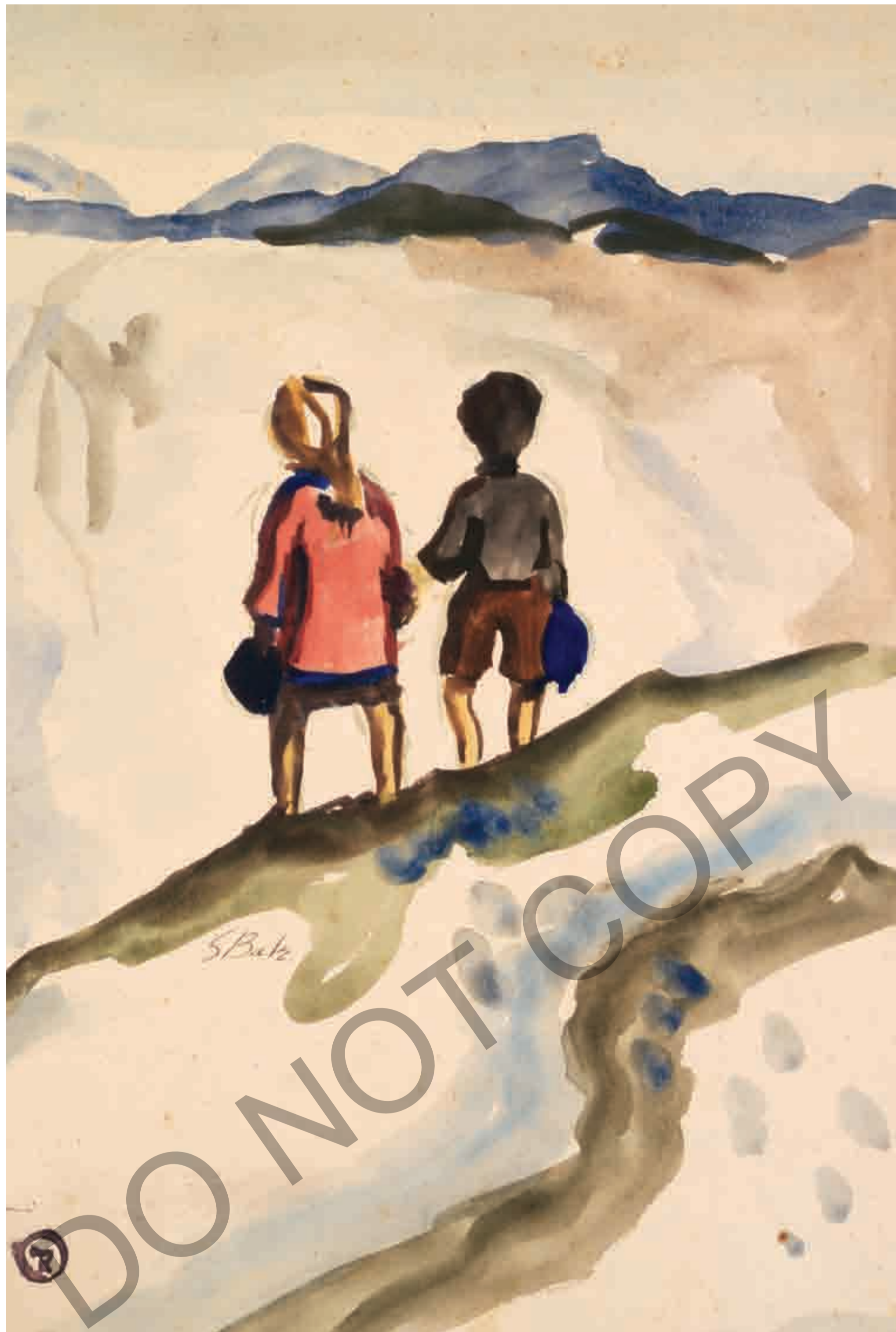
עיפרון על נייר | 29.7X21 ס"מ

תרומת אנל טולקאצ'בה ואיליה טולקאצ'ב, קייב

הרישום מתאר את רגע השחרור מנקודת מבטו של המשחרר: ההתרגשות והשמחה של האסירים המקבלים את חיילי הצבא האדום כמושיעים.

נולד בעיירה שצ'דרין, בלרוס. היה פעיל בתנועת הנוער הקומוניסטית ומאוחר יותר במפלגה. ב־1928 למד אמנות בקייב, וב־1929 הציג תערוכה על מות לנין. בשנות השלושים אייר ספרים, ביניהם של מקסים גורקי ושלוש עליכם והציג את סדרת "העיירה". בין השנים 1941-1945 היה צייר רשמי בשירות הצבא האדום. בקיץ 1944 הצטרף לכוחות הסובייטים בחזית לאחר שחרור מיידנק ואחר לכוחות המשחררים את אשוויץ. במחנות אלו רשם וצייר סדרות המתארות את המראות הקשים שנגלו לעיניו. סדרות אלו הוצגו בשלהי המלחמה ברחבי פולין. נפטר בקייב.

שמואל בק (נ. 1933)

ילדים לבדם

מחנה העקורים לנדסברג, 1946

גואש על נייר | 40.6X27.5 ס"מ

תרומת האמן

הנער בק, ששוהה עם אמו במחנה עקורים לנדסברג, מגלה אמפטיה לגורלם של הילדים אשר נותרו יתומים ובודדים בעולם מנוכר. מיקומם של הילד והילדה במרכז, כאשר מאחוריהם פסיעותיהם בשלג ומולם הרים רחוקים, מלמדים על הדרך הארוכה אותה נאלצו לעבור השניים ועל הקשיים הרבים אשר עוד מצפים להם.

נולד בוויילנה. עם הכיבוש הגרמני ב־1941, הסתתר עם אמו במנזר בנדיקטיני בעיר. לאחר שנתיים, בשל השתלטות הגרמנים על המבנה, הם נאלצו לעבור לגטו. בגטו למד ציור וכשרונו יוצא הדופן התפרסם שם ברבים. בגיל תשע נערכה לו תערוכה ראשונה בגטו. בקיץ 1943, הוא שולח עם משפחתו למחנה עבודה, אולם אביו הצליח להבריחו משם, בטרם נרצח. בק ואמו חזרו למנזר והסתתרו בו עד תום המלחמה. לאחר תלאות רבות, הגיעו למחנה העקורים לנדסברג שבגרמניה. חרף הקשיים דאגה אמו לחינוכו האמנותי לאורך כל השנים. ב־1948 עלה בק עם אמו לארץ ולמד בבצלאל. חי בפריז, ברומא ובשוויץ והיה לצייר נודע. כיום מתגורר ויוצר בארצות־הברית.

תומס גבע (סטפן כהן) (ג. 1929)

יחי החופש

מחנה העקורים בוכנוולד, 1945

עיפרון, צבעוני וצבע-מים על נייר | 10X15 ס"מ
תרומת האמן

ציור זה הינו חלק מסדרת ציורים שצוירו על ידי תומס מיד לאחר השחרור על מנת לספר לאביו כשייפגשו, את קורותיו בתקופת השואה. "זהו מבטי על ויימאר כנער בן חמש-עשרה. התרשמתי מהמגוון הרחב של המשחקים בהם שיחקו הילדים ברחובות. רק אחרי חמישים שנה שבתי לעיר בשנית, לתערוכה של יצירותיי הזעירות באתר הזיכרון בבוכנוולד." (תומס גבע)

נולד בצולשו. ב־1939 עבר עם משפחתו להתגורר בברלין. אביו היגר לאנגליה ואילו תומס ואמו לא יכלו להצטרף אליו ונותרו בברלין. עם סגירת בתי הספר היהודיים נאלץ לעבוד בבית הקברות היהודי בעיר. ביוני 1943, שולח עם אמו לאושוויץ, שם הופרדו והאם נרצחה. תומס שובץ בפלוגת הבנייה בלבנים. עם התקרבות הצבא האדום בינואר 1945, פונה בצעדת מוות לגרוס-רוזן ואז לבוכנוולד. באפריל שוחרר על-ידי הצבא האמריקאי. עם השחרור צייר כ־80 ציורים המתארים את קורותיו במחנות. הועבר למחנה יתומים בשוויץ, ומשם לאנגליה, שם התאחד עם אביו. עלה לישראל ב־1950, ולאחר שירות צבאי כקצין הנדסה, למד ועבד כמהנדס בניין. פרסם את זיכרונותיו בספר "נעורים בכבלים".

נלי טול (נ. 1935)

שחרור

לבוב, 1944

צבע-מים על נייר | 28.4X18 ס"מ

נלי בת התשע, המושפעת מסיפורי המיתולוגיה היוונית שסיפרה לה אמה במחבוא, מתייחסת לשחרור בציור המשלב בין אלת הניצחון לאלת החירות: דמות עוטה גלימה מכונפת מניפה את ידה כמנצחת ואוחזת בקרן שמש. הסתכלותה הנאיבית קמעא של הילדה באה לידי ביטוי בדמות האישה המאופרת, בעלת תסרוקת אופנתית ושמלת זהב מפוארת.

נולדה בלבוב שבפולין, לבית מיזס. לאחר כיבוש העיר בידי הגרמנים ב־1941, גורשה עם משפחתה לגטו. אחיה הקטן נחטף באקצייה ונעלם. היא ואמה הצטרפו לקבוצה שניסתה להבריח את הגבול להונגריה ונכשלה. ב־1943, בהיותה בת שמונה, הן מצאו מסתור בחדר קטן אצל משפחה נוצרית בעיר, שם יצרה בכישרון רב אוסף ציורים, שהוא שילוב בין דמיון ומציאות, המשקפים את חיי משפחתה לפני המלחמה. היא ניהלה יומן שבו תיארה את קורותיה במחבוא. ב־1944, לאחר שחרור העיר, התברר לאם ולבת שהן הניצולות היחידות ממשפחתן. הן נשארו עוד שנים אחדות באירופה, שם למדה נלי אמנות. היא היגרה לארה"ב, המשיכה לצייר וכתבה מאמרים וספרים, וכן הייתה מרצה לספרות באוניברסיטה.

אלפרד נוימן (1900-1968)

אישה במרפסת

טרזין, 1945

צבע-מים ועפרון על נייר | 22X30 ס"מ

תרומת מר ירוסלב שוברט, צ'כיה, לזכר אשתו המנוחה, גב' אינגה שוברט

ב־7 במאי 1945, יום לפני כניסתו של הצבא האדום לטרזין ויומיים לאחר עזיבתו של המפקד הגרמני ראהם את הגטו, מצייר נוימן את נוף מגוריו. בתיאור מראה יום יומי ושליו מרמז האמן על כמיהתו לחזור לחיי שגרה ברוכה.

נולד בווינה וגדל בברנו. התגייס לצבא האוסטרו-הונגרי והשתתף במלחמת העולם הראשונה. ב־1922 שב לווינה שם למד בבית הספר לאדריכלות באקדמיה לאומנויות יפות. ב־1925 עבר לפריז שם עבד תחת האדריכל אוגוסט פרה. ב־1936 שב לברנו ואחר כך עבר לפראג. ב־1943 נעצר בפראג ובפברואר 1945 גורש לגטו טרזין. לאחר השחרור, חזר לברנו וב־1949 עלה לישראל. היה מרצה ודיקן הפקולטה לאדריכלות בטכניון. ב־1965 עבר נוימן לקוויבק סיטי, קנדה, כדי ללמד באוניברסיטת לואאל. נפטר מספר שנים לאחר מכן בעקבות מחלה.

יעקב צים (צימברקנופף) (1920-2015)

**בוכנוולד כמה ימים לאחר השחרור
בוכנוולד, 1945**

צבע-מים על נייר | 18.7X29.3 ס"מ
תרומת האמן

ביצירה זו שנוצרה מספר ימים לאחר השחרור, נותן האמן ביטוי לתחושת החירות המחודשת המתבטאת ביכולתו להתבונן ביופי סביבו ולצייר. כפי שמספר האמן: "באחד החדרים מצאתי קופסה קטנה של צבעי מים ומכחולים [...] של אחד מילדי הקלגסים [...] ישבתי וציירתי את הנוף מחוץ למחנה האפור. לא נוף גרמניה ציירתי בדף הקטן, אלא את נוף האביב, נוף האביב שלי. [...] נוף זה מקולל הוא."

נולד בסוקובוֹץ, לאב צייר שלטים. הצטרף לתנועת נוער ציונית ולמד אמנות. עם הכיבוש הגרמני ב־1939 גורש עם משפחתו לגטו. עבד עם אחיו עמנואל בבית מלאכה לאמנות שימושית. באוגוסט 1943, שולחו הוריו ואחיו עמנואל לאושוויץ, שם נרצחו. יעקב שולח למחנה העבודה אַנְבֶּרְג ומשם, ב־1944, לבלכמהר. במחנה התאחד עם אחיו נתן. ב־1945 פונו בצעדת מוות לבוכנוולד, שם שוחררו. באמצעות ה-אזזה הגיעו השניים לצרפת עם "ילדי בוכנוולד", ויחד עלו ארצה ב־1945. למד באקדמיה לאמנות ועיצוב בצלאל עם יעקב שטיינהרדט ומרדכי ארדון. ב־1948 נלחם במלחמת השחרור. עבד כמעצב גרפי. יצירותיו הוצגו בתערוכות רבות בארץ ובחו"ל.

אילקה גדה (1921-1985)

דיוקן-עצמי

בודפשט, 1947

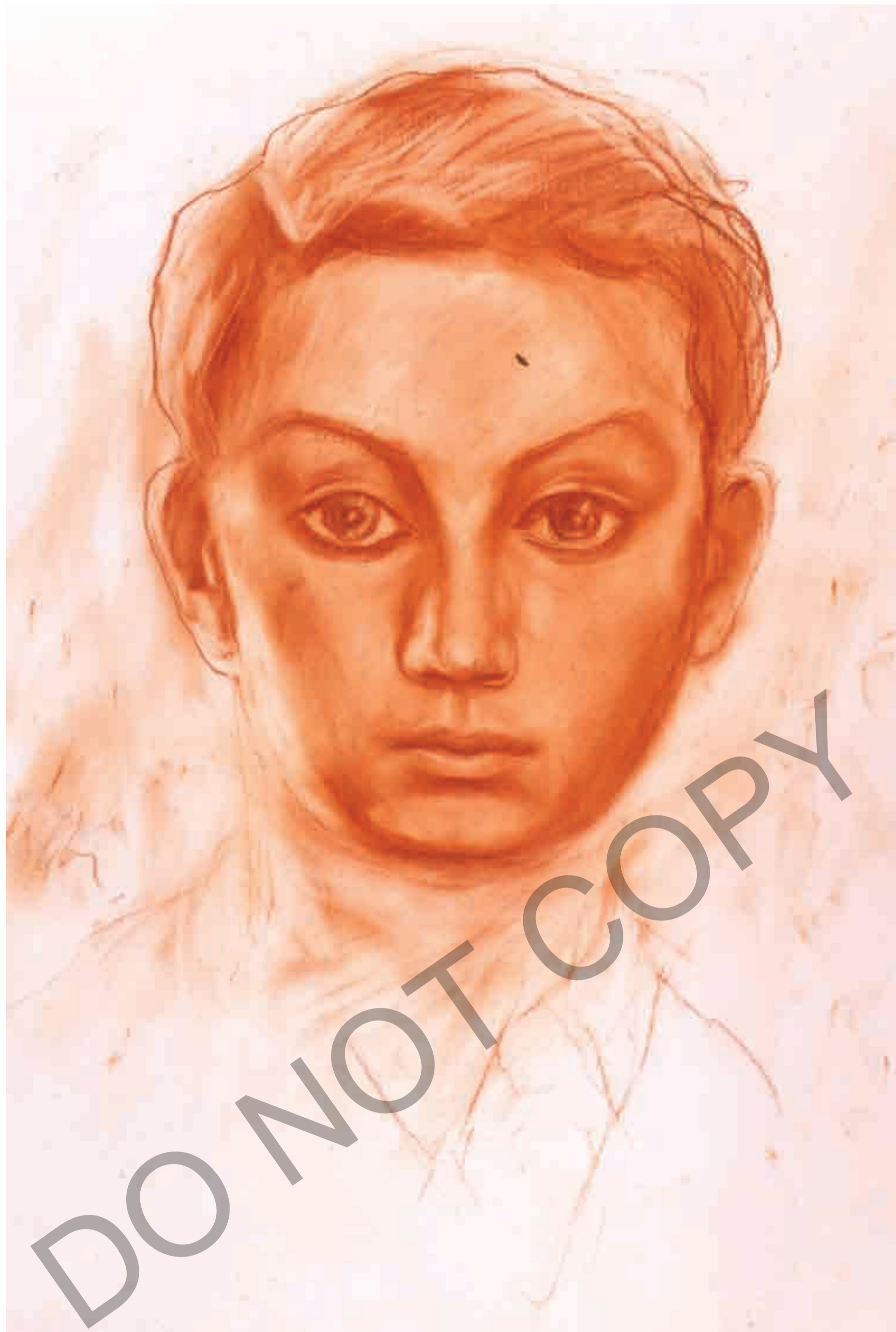
גיר על נייר | 50X35.2 ס"מ

תרומת עיזבון האמנית

סמוך לשחרור, גדה בת ה־26 מתארת את עצמה ללא ראש כאשר היא מתמקדת בפלג גופה העליון השברירי ובידיים המעוותות מכאב. הדיוקן חושף את הקושי של האמנית לחזור לחיים בעקבות מצבה הקיומי המעורער ושאלות הזהות המטרידות.

נולדה בבודפשט. למדה אמנות אצל מורים פרטיים, ובכללם טיבור גאלה ויקטור ארדאי. ב־1940 השתתפה לראשונה בתערוכה של האיגוד היהודי-לאומי-הונגרי לתרבות. בין השנים 1942-1943 למדה אמנות בבית הספר הפרטי של אישטוואן ארקניי-שטראסר. עם הכיבוש הגרמני גורשה ביוני 1944, לבית בבודפשט שסומן במגן דוד ושכנובמבר הפך לחלק מהגטו. בעת שזומנה למשלוח מזרחה התייצב במקומה אחד מזקני הקהילה. כך הצליחה לחמוק משילוח ולהסתתר בגטו. עם שחרור בודפשט ב־18 בינואר 1945 על-ידי הצבא האדום, שוחררה והחלה ללמוד באקדמיה ההונגרית לאמנויות. ב־1946 נישאה לביזימאי אנדרה בירו, ולזוג נולדו שני בנים. לאחר הפסקה רבת שנים, שבה ליצור ב־1968. ב־1969 נסעה לפריס, שם שהתה שנה. יצירותיה הוצגו בתערוכות רבות בפריס ובודפשט.

שמואל בק (נ. 1933)

דיוקן-עצמי

מחנה העקורים לנדסברג, 1945

סנגוין על נייר | 51X33 ס"מ

תרוסת האמן

דיוקן עצמי זה צויר על ידי שמואל בן ה־12 במחנה העקורים לנדסברג. הנער מדגיש את היותו עד וניצול בהבלטת העיניים, במבט הישיר והרציני והראש המרחף התלוש מהגוף והרקע.

נולד בוויילנה. עם הכיבוש הגרמני ב־1941, הסתתר עם אמו במנזר בנדיקטיני בעיר. לאחר שנתיים, בשל השתלטות הגרמנים על המבנה, הם נאלצו לעבור לגטו. בגטו למד ציור וכשרונו יוצא הדופן התפרסם שם ברבים. בגיל תשע נערכה לו תערוכה ראשונה בגטו. בקיץ 1943, הוא שולח עם משפחתו למחנה עבודה, אולם אביו הצליח להבריחו משם, בטרם נרצח. בק ואמו חזרו למנזר והסתתרו בו עד תום המלחמה. לאחר תלאות רבות, הגיעו למחנה העקורים לנדסברג שבגרמניה. חרף הקשיים דאגה אמו לחינוכו האמנותי לאורך כל השנים. ב־1948 עלה בק עם אמו לארץ ולמד בבצלאל. חי בפריז, ברומא ובשוויץ והיה לצייר נודע. כיום מתגורר ויוצר בארצות־הברית.

אלכסנדר בוגן (קצנבוגן) (1916-2010)

חורבות גטו וילנה

וילנה, 1944

עיפרון ופחם על נייר | 24.1X32.5 ס"מ
תרומת האמן

אלכסנדר בוגן, שלקח חלק בקרבות השחרור של וילנה, חוזר לעיר ילדותו ההרוסה ומתעד את חורבות הגטו. בכך הוא מבכה על חורבנה של "ירושלים דליטא", שהייתה לפני המלחמה מרכז רוחני יהודי חשוב.

נולד בטרטו, אסטוניה. לאחר כשנתיים, כשאביו גויס לצבא האדום ומת בשורותיו, המשפחה עברה לוויילנה. ב־1936 החל לימודיו באקדמיה לאמנות אך בשל המלחמה לימודים אלו נקטעו. עם פרוץ מבצע ברברוסה ב־1941, ניסו בוגן ואשתו לברוח, אך הם נתפסו וגורשו לגטו שווינציאן, ומשם לגטו וילנה. ביולי 1943, ברח בוגן ליערות נארוץ' והצטרף לשורות הפרטיזנים. בשליחותם חזר בסתר לגטו וילנה כדי לארגן קבוצות של בני נוער, להבריחם ולצרפם ללוחמים. אז חברו אליו גם אשתו וחמותו. בנוסף להיותו לוחם, נתבקש לתעד ברישומיו את חיי הפרטיזנים ופעולותיהם. לאחר המלחמה חזר עם אשתו לוויילנה, ולאחר סיום לימודיו היה למרצה באקדמיה לאמנות בלודז'. ב־1951 עלו השניים ארצה. בוגן לימד אמנות באוניברסיטה העברית וכיהן כיו"ר אגודת הציירים והפסלים בארץ. נפטר בתל-אביב.

אנדרה בלינט (1914-1986)

ברגן בלזן

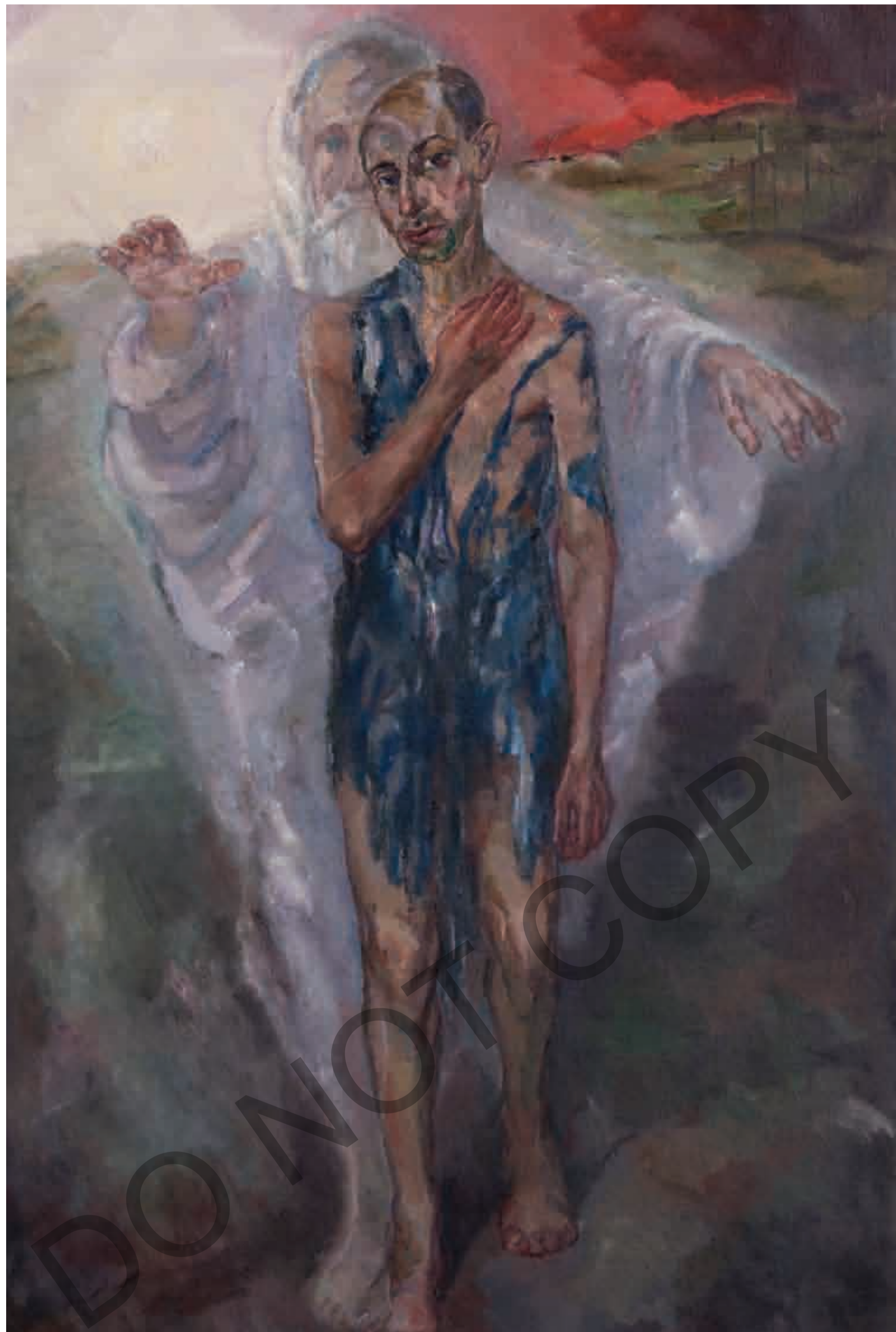
הונגריה, 1946

חיתוך לינולאום | 17.5X28.5 ס"מ

אנדרה בלינט, בוחר בשפה סמלית המשלבת צורות זוויתיות, אלמנטים מקוטעים וראשים חצויים, על מנת לתאר את התמודדותו עם הטראומה האישית מחד, והגלויים על היקף ההרג וההשמדה מאידך. הכיתוב "ברגן בלזן", מחנה שאינו קשור ביוגרפית לאמן, מתייחס למראות האימה מן המחנה שהעולם גילה לאחר השחרור.

נולד בבודפשט למשפחה משכילה. ב־1934 סיים לימודי עיצוב בבית-הספר לאמנויות, והמשיך בלימודי אמנות אצל יאנוש וְזַאֲרִי הֵילְמוֹס אבא-נוֹבֶק. ב־1944, שולח לפלוגת עבודה באזור טרנסילבניה. בעזרת אמו הצליח לברוח ומצא מסתור אצל משפחה קתולית למשך כמה חודשים, עד השחרור. לאחר שחווה את בודפשט בחורבנה, שרף את כל יצירותיו מלפני השואה למעט עבודות מעטות, והחל לצייר את חוויותיו מהשואה. ב־1945 הצטרף ל-"אסכולת אירופה", קבוצת אמני אוונגרד. חי בבודפשט והיה מעורה בחיי האמנות והתרבות בעיר.

אליעזר (אלי) נויבורגר (1891-1972)

היהודי הנודד

אמסטרדם, 1947

שמן על בד | 200X120 ס"מ

תרומת יחזקאל קלמן וייסבלום רובין, אמסטרדם

גבר יחף וחשוף לבוש קרעי בד משיר מבט אשם לצופה. מאחוריו דמות זקן מסתורית המזכירה את אליהו הנביא פורשת ידיה בברכה. הניגוד שבין הדמויות מוצא ביטוי גם ברקע: לצד שמיים בוערים מלאי עשן מופיע ברמז מן דוד מואר. נויבורגר, ששרד בעצמו את השואה, מצייר את הניצול בדמות היהודי הנודד, ספק מבורך ספק מקולל הממשיך בדרך הייסורים של עם הסגולה.

נולד באמסטרדם, למשפחה ממעמד הפועלים בת שישה ילדים. אביו עבד בליטוש יהלומים. מגיל צעיר שאף להיות אמן וביקר עם אביו במוזאונים. אביו לא עודד אותו להיות אמן ואליעזר נאלץ לעבוד, כמו אביו, במלטשת יהלומים. ואולם בערבים למד ציור ורישום בסטודיו של האמן הנדריק מרטן קראב ובסטודיו של גריט ויליאם קנאפ. ב־1922 נישא ליוהאנה פטרונלה מריה בילארד, ונולדה להם בת. בתקופת השואה הוסתר בעזרת שכניו בסטודיו שלו באמסטרדם. לאחר המלחמה, התמקד בציור פורטרטים של אנשי תרבות וכן בציור נופי העיר אמסטרדם. רבות מיצירותיו נמצאות באוסף המוזאון היהודי באמסטרדם.